

τόγονης κοινωνίας διασώζονται και ασκούν την ακαταμάχητη γοητεία/φρόνη τους και σε λογοτεχνικά έργα, υψηλής ή χαμηλής αισθητικής στάθμης. Αναγνώσεις τέτοιου είδους οδηγούν πολύ πέρα από τη λογοτεχνική κριτική και τη συμβατική συγκριτολογία και αναδεικνύουν νοηματικά και συμβολικά βαθύτερα στρώματα στην ανθρώπινη λογοτεχνική παραγωγή και εξηγούν, ως κάποιο βαθμό, την ανεξήγητη έλξη που ασκούν ορισμένα έργα σε όλες τις εποχές. Διότι, για να παραφράσω μια ιδέα που βρίσκεται στα *Duineser Elegien* του Rilke, η ομορφιά είναι απλώς μια έκφραση του τρομακτικού, που απαξίει να μας καταστρέψει. Και ακόμα: ορισμένα έργα είναι επικίνδυνα να τα μελετήσεις: θα σε κατασπαράξουν. Αλλά αυτά ξεφεύγουν πλέον από τα πλαίσια μιας βιβλιοκριτικής.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

HANS EIDENEIER / URICH MOENNING / ΝΟΤΗΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ (ΕΠΙΜ.)

Θεωρία και πράξη των εκδόσεων της νεοελληνικής, αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής δημόδους γραμματείας. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IVa, Αμβούργο 28-31. 1. 1999, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2001, σσ. 304, 12 εικ., ISBN 960-524-123-4.

Η συζήτηση γύρω από τις εκδοτικές αρχές εκείνων των κειμένων, στα οποία ανήκει και το Κρητικό, Επτανησιακό και Αιγαιοπελαγίτικο θέατρο, καλά κρατεί. Το έδειξαν όλα τα συνέδρια με τον παραδοξολογικό τίτλο Neograeca Medii Aevi (Κολωνία 1986, Βενετία 1991, Βιτόρια 1994, Λευκωσία 1997, Οξφόρδη 2000 και Ιωάννινα 2005), καθώς και άλλα παράπλευρα, όπου ο διάλογος, με ποιον ενιαίο τρόπο θα έπρεπε να καταρτιστούν οι κριτικές κι άλλες εκδόσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας ανάμεσα στο 1204 και το 1669 αποτελούσε πάντα το πιο ζωντανό κι αμφιλεγόμενο μέρος των συζητήσεων. Έτσι έγινε κι εδώ. Το «συμποσίοπουλον» IVa της σειράς αυτής αποφασίστηκε από τον Hans Eideneier και τους συνεργάτες του, για να προετοιμαστεί καλύτερα το συνέδριο της Οξφόρδης. Αρχική σκέψη ήταν η ίδρυση μιας Early Modern Greek Text Society, που είχε προτείνει ήδη ο μακαρίτης Νικόλαος Παναγιωτάκης, ενώ «πιο μετριοπαθείς σκέψεις κατευθύνονταν προς ένα είδος εγχειριδίου με προτάσεις για την επιστημονική έκδοση τούτων των κειμένων» (σ. 9). Αλλά ούτε αυτό δεν έγινε εφικτό, όπως δείχνει εύγλωττα ο ανά χειρας τόμος, όχι τόσο από την έλλειψη συνεννόησης των σχετικών επιστημόνων μεταξύ τους, αλλά περισσότερο για ενδοκειμενικούς λόγους: το κάθε κείμενο δείχνει ιδιαίτερότητες που δεν έχει κανένα άλλο, κι ενδεχομένως οδηγεί σε μια διαφορετική μέθοδο αντιμετώπισης κατά την έκδοση. Το πρόβλημα δεν είναι άγνωστο και στην έκδοση μεταγενέστερων κειμένων, όπως έδειξα για την έκδοση δραματικών κειμένων του 18ου και 19ου αιώνα (βλ. Β. Πούχνηρ: *Ράμπα και παλκοσένικο*, Πορεία, Αθήνα 2004, σσ. 173-204). Ο προβληματισμός δεν αφορά μόνο το είδος της έκδοσης, από κριτική σε φιλολογική, σχολιασμένη, χρησιμική κτλ., αλλά έχει και το «άρωμα» της εξέλιξης της ίδιας της γλώσσας μέσα στο χρόνο: η πρώτη έκδοση του «Ερωτόκριτου» του Αλεξίου κρατάει ακόμα το τελικό -η στις ρηματικές καταλήξεις στο τρίτο πρόσωπο της υποτακτικής (χωρίς ιώτα υπογεγραμμένο), που αποβλήθηκε στη συνέχεια: στην έκδοση των χιώτικων και κυκλαδικών θρησκευτικών δραμάτων του 17ου αιώνα, που πραγματοποιήσα μαζί

με τον αλησμόνητο Μανούσο Μανούσακα, τον αιώνηστο Νικόλαο Παναγιωτάκη ή και μόνος μου, κράτησα το -η της υποτακτικής εξαιτίας του συχνά μικτού χαρακτήρα της γλώσσας με πολλά αποσπάσματα εκκλησιαστικού ύφους.

Οι 12 ανακοινώσεις της συνάντησης χωρίζονται σε επτά, που ασχολούνται με τη «Θεωρία των εκδόσεων» και πέντε που αφορούν την «Πράξη των εκδόσεων». Την αρχή κάνει ο Arnold van Gemert: «Σκοπός, δυνατότητες και όρια της κριτικής αποκατάστασης των κειμένων» (σσ. 17 εξ.), όπου διακρίνει αρχικά τρεις κατηγορίες εκδόσεων: τη χρηστική ή εκλαϊκευτική (π.χ. η Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη των εκδόσεων Ερμή), τη φιλολογική (π.χ. τα έργα του Χορτάτη από τις εκδόσεις Στιγμή) και την επιστημονική έκδοση· η τελευταία υποδιαιρείται σε μονοκειμενική έκδοση (από ένα χειρόγραφο) και πολυκειμενική· στην επιστημονική έκδοση μπορεί να ξεχωρίσει κανείς την κριτική έκδοση, την έκδοση του best-text και του copy-text. Η ανακοίνωση ασχολείται και με τον σκοπό της κριτικής αποκατάστασης, περιγράφει τις δυνατότητες της και τις αδυναμίες της, καθώς και τα όριά της. Η πιο δύσκολη περίπτωση είναι οι μονοκειμενικές εκδόσεις· εκεί οι επεμβάσεις των εκδοτών πρέπει να περιοριστούν στις εξής περιπτώσεις: τυπογραφικά λάθη και ανορθογραφίες, αν το κείμενο δεν δίνει νόημα ή δεν είναι λογικό ή συνεπές, αν είναι άμετρο σε ένα κατά τα άλλα μετρικά σωστό κείμενο, κι αν υπάρχουν ανωμαλίες στην ομοιοκαταληξία, ενώ κατά τα άλλα η ρίμα είναι κανονική. Σε κάθε περίπτωση, από μια ανώτερη σκοπιά φιλολογικής κριτικής, το εκδιδόμενο κείμενο μιας κριτικής έκδοσης είναι ως ένα βαθμό και σχεδόν πάντα ένα κατασκευάσμα. Ο Michael Jeffreys, «Πολυμορφία. Προτάσεις για μια ανανέωση της εκδοτικής πράξης» (σσ. 37 εξ.), υπερασπίζεται τις κειμενικές παραλλαγές, που συνήθως χάνονται κάτω στο κριτικό υπόμνημα, ενώ έχουν κι αυτές την ενδεικτική σημασία τους· προτείνει τη λύση της ηλεκτρονικής έκδοσης όλων των παραλλαγών ενός κειμένου. Βέβαια το θέμα πρέπει να ειπωθεί και από την πλευρά των ιδεατών αναγλωστών· αν μια έκδοση προορίζεται στο να διαβαστεί από μη ειδικούς, το ιδανικό του μοναδικού κειμένου είναι επιβεβλημένο και αναστόφρευτο. Ο Hans Eideneier, «Τι σημαίνει 'προφορική παράδοση' στα κείμενα της δημόδους γραμματείας;» (σσ. 47 εξ.), αναφέρεται στη δυνητική προφορικότητα του ύφους των κειμένων αυτών, ενώ ο Günther-Steffen Henrich, «Κοινή και διάλεκτος: πιθανές αμοιβαίες επιδράσεις και οι επιπτώσεις τους στην έκδοση των κειμένων» (σσ. 59 εξ.), εξετάζει τις αμοιβαίες επιδράσεις της Κοινής και των διαλέκτων, επισημαίνοντας πως αποκαταστάσεις κειμένων σε κυπριακή ή κρητική διάλεκτο πρέπει να αποφευχθούν, γιατί πρόκειται για μια γραπτή κυπριακή ή κρητική «κοινή». Θα είχε ενδιαφέρον η άποψη των φιλόλογων σχετικά με τη χιώτικη και την κυκλαδική δραματουργία, όπου υπάρχουν κάποια διαλεκτικά στοιχεία, χωρίς να μπορούμε να μιλήσουμε για γραπτή «χιώτικη» ή «κυκλαδική» κοινή. Η Elizabeth M. Jeffreys: «Η συμβολή των πηγών ενός κειμένου στην εκδοτική του αποκατάσταση» (σσ. 75 εξ.), θίγει τη σχέση κειμένων και πηγών, που μπορεί να είναι από «πολύ χαλαρές» έως «πολύ στενές», κι ανάλογα αποκλείονται ή ανοίγονται δυνατότητες επέμβασης και «αποκατάστασης» στο υπό έκδοση κείμενο. Ο Παναγιώτης Αγαπητός, «Έκδοση και ερμηνεία των κειμένων: Σκέψεις για τη δυναμική διαπλοκή των μεθόδων» (σσ. 93 εξ.), εξετάζει τη σχέση κειμένου και μάρτυρα υπό το πρίσμα «συγκεκριμένων και αφηρημένων επιπέδων του κειμένου», μέθοδο που θα εφαρμόσει σε νέα έκδοση του «Λίβιστρον».

Σε αντίθεση με τις άλλες ανακοινώσεις ο Στέφανος Κακλαμάνης, «Από το χειρόγραφο στο έντυπο: το παιχνίδι των γραφών. Τα ιδιαίτερα εκδοτικά προβλήματα κειμένων που έχουν παραδοθεί σε χειρόγραφο και έντυπη μορφή» (σσ. 101-186), πραγματεύεται το θέμα του σφαιρικά και συνολικά. Η εκτενής μελέτη του έχει την εξής διάρθρωση: εισαγωγή, «Χειρόγραφα και έντυπα» (σσ. 108 εξ.), «Έντυπα» (σσ. 116 εξ., πρώτη έκδοση, η εργασία του επιμελητή),

«Ανατύπωση» (σσ. 138 εξ.), «Χειρόγραφα από έντυπα» (σσ. 159 εξ.), «Σύγχρονη εκδοτική πρακτική» (σσ. 168 εξ.), όπου αναφέρεται ως παράδειγμα μεταξύ άλλων και η *Ερωφίλη* (διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης έκδοσης). Με τη συζήτηση των παραδειγμάτων και την παράθεση συγκεκριμένων χωρίων τεκμηριώνεται η ευρεία ποικιλία των περιπτώσεων. Στην περίπτωση της *Ερωφίλης* δεν φτάσαμε ακόμα στην ιδανική λύση: «Η ευσυνείδητη έκδοση της 'Ερωφίλης' από τον Γραδενίγιο στηρίχθηκε σε αξιόπιστους (χαμένους σήμερα) χειρόγραφους μάρτυρες, το γεγονός αυτό όμως δεν ακυρώνει την αξία ούτε των δύο άλλων κρητικών λατινόγλωσσων χειρογράφων που μας σώζονται, ούτε βέβαια της κακής έκδοσης Κιγάλα και του επτανησιακού χειρογράφου του Μονάχου, εφόσον αυτά διασώζουν επίσης αυθεντικές γραφές του ποιητή. Ο κριτικός εκδότης καλείται να μελετήσει αυτοτελώς και εξαντλητικά τις διαθέσιμες έντυπες και χειρόγραφες πηγές της 'Ερωφίλης' πριν προχωρήσει στην αξιοποίησή τους στην αποκατάσταση του κειμένου. Ειδικά στην περίπτωση της 'Ερωφίλης' επιθυμητή είναι και η 'συνοπική' ή 'ημι-διπλωματική' έκδοση των μαρτύρων-παραλλαγών της τραγωδίας, των τριών κρητικών, του Κιγάλα και της 'επτανησιακής', παρά τις μεγάλες, ομολογουμένως, τεχνικές δυσκολίες που παρουσιάζει το εκδοτικό αυτό εγχείρημα» (σσ. 169 εξ.). Την ανάγκη μιας «συνοπικής» έκδοσης και των πέντε μαρτύρων (ή έστω συμβατικά κριτικής έκδοσης της τραγωδίας) είχα επισημάνει στη βιβλιοκρισία μου για την έκδοση των Αλεξίου / Αποσκήτη 1988 (*Südst-Forschungen* 49, 1990, σσ. 624-630, *Παράβασις* 1, 1995, σσ. 314-318).

Το τμήμα για την «Πρακτική των εκδόσεων» ξεκινάει με τον Ulrich Moennig, «Από το χειρόγραφο στο εκδιδόμενο κείμενο: βήματα, προβλήματα, παγίδες» (σσ. 189 εξ.), ο οποίος, εργαζόμενος στην έκδοση της *Διήγησης περί του Αλεξάνδρου και της Σεμίραμης*, υπερασπίζεται το χειρόγραφο και εισάγει ένα διαχωρισμό σε «κριτική μεταγραφή» και «κριτική επεξεργασία»: η πρώτη συμπεριλαμβάνει την επισήμανση προβλημάτων, εμπεβάσεις στο κείμενο στην περίπτωση περισσότερων μαρτύρων, τη σύγκριση με τυχόν πρότυπα ή και παρόμοια κείμενα, τη σύνταξη ενός κριτικού υπομνήματος, ενώ η δεύτερη αφορά την αποκατάσταση της σειράς των στίχων, τον υπολογισμό της έκτασης ενός κενού στο παραδεδομένο κείμενο, τη σημείωση αλλαγής σελίδας ή φύλλου, το χωρισμό του κειμένου σε στίχους ή διστίχα/παραγράφους, την εισαγωγή της στιχαριθμησης (σε έμμετρα κείμενα), την εξομάλυνση μη-συμβατικών απλογραφιών / διπογραφιών, διπλών συμφώνων στα χειρόγραφα, την απόδοση ορισμένων συμφωνικών γραφημάτων (κυρίως συμπλέγματα συμφώνων), την ενοποίηση ή τον χωρισμό λέξεων, τον τονισμό, τη διόρθωση λαθών του γραφέα από αβλεψία, την εφαρμογή ενός οικείου ορθογραφικού συστήματος. Ο Martin Hinterberger, «Το φαινόμενο της πολυτυπίας σε δημόδη κείμενα» (σσ. 215 εξ.), αναλύει το γνωστό φαινόμενο σε ένα μεγάλο εύρος κειμένων, ο Γιάννης Μαυρομάτης, «Η τεχνική του κριτικού υπομνήματος» (σσ. 245 εξ.), απαριθμεί τι θα έπρεπε να περιέχει ένας apparatus criticus, ο David Holton, «Η εισαγωγή μιας κριτικής έκδοσης. Σε ποια ερωτήματα θα έπρεπε να απαντήσει ο εκδότης ενός κειμένου;» (σσ. 251 εξ.) ασχολείται αντίστοιχα με την εισαγωγή, ενώ ο Παναγιώτης Τουφεξής, «Ο υπολογιστής στην υπηρεσία του εκδότη: σημερινές δυνατότητες και προοπτικές για το μέλλον» (σσ. 271 εξ.), επισημάνει τις δυνατότητες που ανοίγονται για τη χρήση των computer στην εκδοτική εργασία. Ο τόμος κλείνει με ένα ευρετήριο κειμένων, συγγραφέων και προσώπων (σσ. 289 εξ.), ένα ευρετήριο όρων και πραγμάτων (σσ. 295 εξ.) και ένα ευρετήριο ερευνητών (σσ. 303 εξ.).